

مأموریت دولت‌ها و نقش واقفین و خیرین در تأمین نیازهای جامعه

نادر ریاحی سامانی

چکیده:

یکی از پرسش‌های مهم پیش رو در جوامع شهری و روستایی این است که نقش دولت‌ها در تأمین نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه و مردم چیست؟ و تا چه حدی از این نیازها توسط مردم تأمین و چه بخش‌هایی باید به وسیله مردم آماده شود و اساساً مادامی که دولت‌ها به شکل امروز فعالیت نمی‌کردند نیازها چگونه برآورده می‌شد و از طرفی طی یک قرن اخیر چه فراز و فرودی در قلمروی فعالیت دولت‌ها ایجاد گردیده است و در این شرایط نقش مردم در تأمین نیازها چگونه تبیین می‌گردد.

نویسنده برای پاسخ به این پرسش مهم و از سوی دیگر برای تشریح اهمیت نقش خیرین و واقفین در طول قرن‌های اخیر مصمم شده تا به اختصار نقش دولت‌ها را بیان، آن‌گاه به بررسی کارکردهای این دو حوزه بپردازد و سپس نتیجه‌گیری نماید که نقش خیرین از گذشته‌های دور و در عصر کنونی در تأمین نیازها چگونه بوده است و آیا نیاز به تقویت این بخش‌ها وجود دارد یا خیر و اصولاً کمک دولت برای تقویت این بخش هزینه به حساب می‌آید یا سرمایه‌گذاری تلقی می‌گردد. به همین منظور نویسنده ابتدا نقش دولت‌ها را توضیح داده، سپس به تشریح ابعاد مختلف وقف و نقش آن در تأمین نیازها می‌پردازد.

کلید واژه‌ها:

دولت‌ها، واقفین، خیرین، تأمین نیازهای جامعه.

در آغاز به نقش دولت‌ها می‌پردازیم:

نقش دولت‌ها در جهان و ایران با تکیه بر دیدگاه اقتصادی

تعاریف و شناخت دولت

در حال حاضر اتفاق نظری در محافل دانشگاهی برای تعریف دولت وجود ندارد.^(۱) اصطلاح دولت به مجموعه‌ای از نظریه‌های متفاوت، اما مرتبط و گاهی متداخل، درباره محدوده خاصی از پدیده‌های سیاسی اشاره می‌کند.^(۲) تعریف این اصطلاح گاهی به عنوان بخشی از یک درگیری ایدئولوژیک می‌تواند باشد، چرا که تعاریف مختلف منجر به نظریه‌های مختلف برای عملکرد دولت و در نتیجه مشروعیت بخشی به رفتارهای مختلف سیاسی خواهد شد.^(۳)

طبق فرهنگ لغت آکسفورد دولت (به انگلیسی: State) «الف. یک نهاد سازمان‌دهی شده سیاسی تحت یک حکومت؛ با یک نفع مشترک؛ و یک ملت. ب. نهادهایی که بخش‌های

جمهوری فدرال را تشکیل می‌دهند به خصوص در ایالات متحده» می‌باشد. با این حال، متداول‌ترین تعریف برای دولت از آن ماکس وبر است.^(۴) (۵) (۶) (۷) (۸) او دولت را یک نهاد سیاسی از حکومت مرکزی که انحصار استفاده از قدرت مشروع را در یک واحد ارضی دارد، تعریف کرده است.^(۹) (۱۰)

در علوم سیاسی، دولت یک نهاد سیاسی از حکومت مرکزی است که انحصار استفاده از قدرت مشروع را در یک واحد ارضی دارد.

دولت‌ها در دوران کنونی

ممکن است این طور به نظر برسد که دولت‌ها در بافت جدید اقتصاد جهانی نقش کمتری دارند. با این وجود باید متذکر شد که اگر در دوران اقتصاد جهانی دولت‌ها را فاقد قدرت بدانیم به بیراهه رفته‌ایم. در عوض، قدرت دولت گاهی به گونه‌ای بازسازی شده‌اند تا به منافع شرکت‌ها خدمت کنند و نه به شهروندان. سیاست‌های دولت‌ها برای خدمت به کارکردهای جهانی شدن از

طرف سرمایه‌فراملیتی تجدید سازمان یافته است.

علاوه بر مأموریت‌ها و مسوولیت‌های دولت‌ها در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آنچه مسلم است این است که مردم همواره در قلمرو امنیت و اقتصاد بیشترین انتظار را از دولت‌ها داشتند و در همین رهگذر و به واسطه این که وجه تشابهی بین خدمات اقتصادی دولت و وقف و امور خیریه وجود دارد، اشاره ویژه‌ای به ابعاد اقتصادی مأموریت دولت‌ها خواهیم داشت.

حدود دولت‌ها در فعالیت‌های اقتصادی

تعیین حدود دخالت دولت‌ها در حوزه فعالیت‌های اقتصادی مهم‌ترین مسأله‌ای است که از بدو شکل‌گیری اندیشه اقتصادی مدرن پیش روی نظریه پردازان اقتصادی قرار داشته است. تجربه ۵۰ سال گذشته فواید و محدودیت‌های عملکرد دولت‌ها را به ویژه در ارتقاء توسعه به روشنی نشان

داده است. دولت‌ها برای دستیابی به پیشرفت‌های مهم در بخش آموزش و بهداشت و کاهش نابرابری‌های اجتماعی بسیار کوشیده‌اند. البته عملکرد برخی از دولت‌ها نتایج ضعیفی داشته است.

نقش دولت در اقتصاد ایران قبل از انقلاب و بعد از انقلاب

برای بررسی عمیق‌تر زوایای مختلف مبانی نظری مباحث مزبور در مورد ایران قبل از انقلاب اسلامی، به عنوان نمونه همه جانبه‌ای از یک بحث کلی، به ناچار باید از لحاظ تاریخی به عقب بازگشت. در جایی که دولت اساساً در نظام اقتصادی کشور در قرن گذشته مستقیماً نقشی اساسی نداشته است یعنی از سال ۱۱۷۹ تا سال ۱۲۷۹، نقش بارز دولت در اقتصاد ایران به فروش امتیاز به موسسات خارجی به منظور تشویق بهره‌برداری از منابع طبیعی، محدود بوده است. اعطای امتیاز نفت، امتیاز تأسیس بانک به رویتر، امتیاز شیلات به لیانازوف، امتیاز تلگراف

به کمپانی هند و اروپا و بسیاری از امتیازات واگذار شده همه از جمله‌ی فعالیت‌های دولت محسوب می‌شود. این امتیازات به هیچ روی در قالب یک برنامه توسعه عمومی اقتصادی اعطاء نمی‌شد، بلکه در حقیقت همه آن‌ها بنابر ماهیت‌شان در جهت منافع کشورهای امتیازگیرنده قرار می‌گرفت. به هر حال، عملاً پس از سال ۱۲۸۰ هیچ امتیاز جدیدی به خارجی‌ان واگذار نشد و تنها از اوایل دهه‌ی ۱۳۱۰-۱۳۰۰ دولت گام‌های تازه‌ای را در زمینه‌های اقتصادی برداشت.

در آغاز دهه‌ی ۱۳۱۰، مداخله دولت در تجارت خارجی بیشتر از عرصه‌های دیگر اقتصاد کشور بود. ظاهراً به نظر می‌رسید که دولت تمامی مبادلات خارجی را در کنترل خود دارد و در واقع ارزش صادرات غیرنفتی ایران از سال ۱۳۱۰، برای اولین بار در قرن بیستم بیش از ارزش کل واردات کشور شد و این در ظاهر کارآیی کنترل دولت را تأیید می‌کرد. اگرچه در حقیقت، تنها معدودی از فعالیت‌های دولت موثر

واقع شده بود و ارقام مربوط به تجارت در سال ۱۳۱۰ در واقع بازتاب رسوخ آشفستگی و عدم اطمینان در جامعه سخت جان وارد کنندگان ایرانی به دنبال تغییرات سریع قوانین آن زمان بود. با آن که در دهه‌ی ۱۳۱۰ بین ۸۰ تا ۸۵ درصد از جمعیت شاغل در بخش کشاورزی اشتغال داشتند، توجه دولت به این بخش عملاً ناچیز و یا هیچ بود و اسکان اجباری از ایلات بیانگر تنها سیاست اتخاذ شده در مورد منابع انسانی کشور بود. ولی فعالیت‌های ساختمانی در مناطق شهری از سوی دولت گسترش یافت و به خصوص برای ادارات دولتی ساختمان‌هایی ساخته شد و در ساختمان مدارس و هتل‌ها نیز پیشرفت‌هایی حاصل گردید و به این ترتیب دولت از طریق وزارتخانه‌های متعدد ولی ناهماهنگ نقشی بسیار وسیع‌تر از گذشته را در اقتصاد کشور به عهده گرفت.

جنگ جهانی و اشغال ایران از سوی متفقین، تغییرات در حال انجام را متوقف ساخت. در اواخر جنگ

که شرایط بهبود یافته بود، موضوع برنامه‌ریزی منظم که در دهه‌ی ۱۳۱۰ گاهی مورد بحث قرار می‌گرفت، با تأکید بیشتری مطرح شد. در سال ۱۳۲۵ یک هیأت برنامه‌ریزی تشکیل شد. این هیأت به سرعت اقدام به تهیه برنامه عمرانی کرد. طبیعی است اجرای هر نوع برنامه‌ای از سوی دولت به معنای افزایش کنترل‌ها و دخالت‌های دولت در نظام اقتصادی کشور تلقی می‌شود، ولی این دخالت‌ها قبل از هر چیز نیازمند منابع ارزی بود و قرار شد حدود ۷۰ درصد از نیازهای برنامه‌ی مزبور نیز از منابعی خارج از توان فعالیت‌های مولد داخلی تأمین شود. به عبارت دیگر یک وام ۲۵۰ میلیون دلاری از بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (که جهت ارایه توجیحات فنی - اجرایی آن شرکت آمریکایی «موریسون - نوسن» به ایران تحمیل شد) حدود ۳۲ درصد درآمد برنامه و درآمد فروش نفت نیز ۳۷/۱ درصد منابع لازم را در این برنامه تأمین می‌کرد.

برنامه مزبور که در آن زمان به

عنوان «جهشی بزرگ» برای دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی تلقی می‌شد، با وقوع جریان ملی شدن صنعت نفت کشور در سال ۱۳۲۹ و قطع درآمدهای نفتی از یک سو و عدم پرداخت وام بانک جهانی، عملاً به قفسه‌های خاک گرفته زمان سپرده شد تا سندی باشد که ۲۰ سال بعد یعنی سال ۱۳۵۳ که درآمدهای کلان بار دیگر عاید دولت شد تکرار تاریخ را نشان دهد. در اسفندماه ۱۳۳۴ قانون برنامه عمرانی هفت ساله دوم ایران تصویب شد. با انعقاد قرارداد کنسرسیوم در فروردین ماه ۱۳۳۳ و جاری شدن مجدد نفت در لوله‌های صادراتی، درآمد نفتی ایران تدریجاً افزایش یافت به طوری که درآمد ۲۱ میلیون دلاری نفت در سال ۱۳۳۳ به میزان ۴۴۳ میلیون دلار در سال پایانی برنامه دوم افزایش یافت و سهم نفت در درآمدهای دولت از ۱۳٪ در سال ۱۳۳۳ به ۶۱٪ گسترش پیدا کرد.

به این صورت توان پرداخت‌های

ارزی تدریجاً در خلال برنامه دوم

عمرانی کشور، افزایش یافت و همراه با آن «سیاست درهای باز اقتصادی» تمامی استراتژی حرکت اقتصادی کشور را شکل بخشید. گسترش بسیار سریع سیستم بانکی از طریق ایجاد بانک‌های دولتی، مختلط و خصوصی، پشتوانه اعتباری سرمایه‌گذاری‌های صنعتی را به خصوص از سوی بخش خصوصی و سرمایه‌داران وابسته فراهم می‌ساخت. تصویب و اجرای قوانینی چون «قانون حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی» در سال ۱۳۳۶ و قانون «تضمین امنیت سرمایه‌های آمریکایی»، امکانات مناسب را برای ورود شرکت‌های مختلف خارجی به کشور مهیا ساخت. سرانجام با تأسیس بانک توسعه صنعتی و معدنی ایران در سال ۱۳۳۸ که عمده‌ترین بانک‌های امپریالیستی جهان سهامداران آن محسوب می‌شدند، تمام ابزارهای ادغام در نظام فراملیتی سرمایه‌داری آن هم از نوع کاملاً وابسته زیر نظارت عالیه دولت‌های وقت فراهم شد.

از سال ۱۳۴۱ تا سال ۱۳۵۱، دو

برنامه عمرانی پنج ساله به صورت پی‌درپی به اجرا گذارده می‌شود. در خلال یک دوره ده ساله، حدود ۱۱/۵ میلیارد دلار نفت به فروش رسیده و در اقتصاد وابسته کشور تزریق می‌شود و ۴۸/۳ درصد کل تشکیل سرمایه ثابت جامعه را دولت عهده‌دار می‌شود. با انجام به اصطلاح اصلاحات ارزی، زمینه‌های دگرگونی همه جانبه ساختار اقتصاد ملی و ادغام آن با یک ساختار فراملیتی فراهم می‌گردد.

در خلال سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶ سرخوشی ناشی از افزایش قیمت‌ها و درآمدهای نفتی به اوج خود می‌رسد. طی برنامه پنجم کشور (۵۶-۱۳۵۲)، ۸۳/۵ میلیارد دلار نفت به فروش رسیده و همراه با افزایش همه جانبه‌تر نقش دولت در این نمایشنامه در ساختار اقتصادی کشور تزریق می‌شود. به طور متوسط از کل ارقام تشکیل دهنده سرمایه کشور بیش از ۵۶ درصد آن سوار بر امواج نفت و توسط دولت تعهد می‌شود.

دولت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از لحاظ نظری نقطه عطفی در تاریخ نظام‌های سیاسی و دارای ویژگی‌های منحصر به فردی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است و خدمت به مردم و مردم‌سالاری دینی را به نحو مطلوب تبیین نموده است.

به عنوان نمونه در اصل بیست و نهم مقرر می‌دارد: «برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کار افتادگی، بی‌سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه و غیر، حقی است همگانی. دولت موظف است طبق قوانین و از محل درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یک یک افراد کشور تأمین کند.»

اصل سی‌ام مقرر می‌دارد: «دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش

رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل و تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد.» اصل سی و یکم: «داشتن مسکن متناسب با نیاز حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آن‌ها که نیازمندترند به خصوص روستا نشینان و کارگران زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.»

با گذری به رسالت دولت‌ها و فراز و فرودی که دولت‌ها در ابعاد مختلف فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی داشتند و از آنجا که در قانون اساسی جمهوری اسلامی به صراحت به این مهم پرداخته شده است در مقام مقایسه این موضوع هستیم در روزگاری که دولت‌ها فقط به امر اخذ مالیات و لشگر کشی مبادرت می‌کردند، تأمین سایر نیازهای جامعه و به ویژه اقشار آسیب پذیر چگونه تأمین می‌گردید؟

برای یافتن پاسخ این پرسش کلیدی ضرورت دارد تا اجمالاً آثار موقوفات

طی سده‌های گذشته را مرور نماییم:

۱) آثار اجتماعی وقف

نهاد وقف در حوزه اجتماعی آثار فراوانی در طول تاریخ داشته که به اختصار می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

الف) ایجاد مراکز حمایت از زنان بی سرپرست

ب) ایجاد مراکز بهداشتی برای مبارزه با بیماری‌های واگیردار و ...

ج) ایجاد تیمارستان‌ها

د) ایجاد خانه‌های سالمندان

هـ) ایجاد آب انبارها و ...

اما امروزه نیازهای اجتماعی جدیدی وجود دارد که دولت به تنهایی امکانات و توانایی لازم جهت برآورده کردن آن‌ها را ندارد. اما اگر واقفین در این موارد وارد شوند، بسیاری از این نیازها سریع‌تر برآورده می‌شود. برخی از مواردی که در زمینه اجتماعی لازم است مورد حمایت نهاد وقف قرار گیرد عبارتند از:

الف) ایجاد مراکز شبانه روزی برای

حمایت از دانش آموزان بی سرپرست و نیازمند

ب) ایجاد مراکز سالمندان برای حمایت از سالمندان فاقد مسکن

ج) ایجاد مراکز درمانی برای درمان بیماری‌های خاص و پرهزینه نظیر: سرطان، تالاسمی و ...

د) ایجاد مراکز آموزشی برای عقب ماندگان ذهنی و جسمی و حمایت مالی از این مراکز

هـ) ایجاد مراکز بهداشتی یا تأمین امکانات مورد نیاز برای درمان اقسشار نیازمند جامعه با هزینه اندک

و) حمایت از طرح‌های ابتکاری حوزه بهداشت و درمان

ز) ایجاد مراکز اورژانس برای کمک به مصدومان سوانح رانندگی و بلایای طبیعی

ح) تأمین امکانات برای اطلاع رسانی و کمک به زائرین و مسافرین

ط) ایجاد مراکز بانک خون و اعضا برای بیماران نیازمند به این موارد

ی) تأمین هزینه‌های حق الوکاله افراد فاقد پشتوانه مالی که برای دفاع از

حقوق خود نیازمند وکیل هستند.
ک) تأمین فضا و امکانات ورزشی
برای رشته‌های مختلف در مناطق
محروم

ل) ایجاد زمینه‌هایی برای گسترش
فرهنگ صلح و دوستی و هم‌زیستی
مسالمت‌آمیز

م) ایجاد مراکز تحقیقاتی و پژوهشی
برای ارتقای سطح علمی کشور

۲) آثار اقتصادی وقف

در حوزه اقتصادی وقف در طول
تاریخ آثار به‌سزایی داشته، از جمله این
آثار می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:
الف) جلوگیری از انباشته شدن
ثروت در دست عده‌ای خاص و ایجاد
توازن اقتصادی بین اقشار جامعه
ب) حمایت اقتصادی از اقشار کم
درآمد

ج) تأمین مسکن اقشار کم درآمد
د) اشتغال‌زایی و کمک به رفع
معضل بیکاری

اما امروزه نیازهای اقتصادی
جامعه پیچیده‌تر شده و بدون حضور

نهادهای مردمی در این عرصه برطرف
نخواهند شد. لذا شایسته است واقفان
در زمینه‌های ذیل برای برطرف کردن
مشکلات اقتصادی جامعه، اقدام به
وقف اموال خود نمایند.

الف) تأسیس و ایجاد کارگاه‌هایی
جهت حرفه‌آموزی و اشتغال نیروهای
جویای کار به ویژه قشر نیازمند جامعه
ب) تأسیس صندوق‌های قرض
الحسنه و اعتباری جهت اعطای وام به
نیازمندان و نیز ایجاد اشتغال

ج) ایجاد مراکز تحقیقاتی در حوزه
صنعت و تولید داخلی

د) حمایت مالی از طرح‌های ابتکاری
در حوزه تولید و صنعت

هـ) ساخت مسکن‌های ارزان قیمت
و نیز تأمین زمین برای ساخت مسکن
جهت تخصیص به نیازمندان به ویژه
زوج‌های جوان

۳) آثار فرهنگی وقف

آثار فرهنگی که وقف در طول
تاریخ به جای گذاشته است بسیارند،
در این جا به اختصار چند مورد از این

آثار بیان می‌شود:

الف) تأسیس مدارس دینی و حوزه‌های علمیه
ب) تأمین هزینه‌های مدارس علوم دینی

ج) ساخت مساجد و حسینیه‌ها
د) ساخت بقاع متبرکه و امامزاده‌ها و حمایت مالی در اداره آن‌ها
ه) تأمین هزینه‌های برگزاری مراسم عزاداری ائمه اطهار (علیهم‌السلام) و زنده نگه داشتن اعیاد مذهبی و ...

اما امروزه نیازهای فرهنگی جامعه گسترش یافته و لازم است که واقفین در حوزه فرهنگ به نیازهای جدید توجه کرده و صدقه جاریه خود را برای برطرف کردن این نیازها اختصاص دهند. در این جا به اختصار چند مورد از این آثار بیان می‌شود:

الف) تأسیس مراکز علمی و دانشگاهی
ب) پرداخت کمک هزینه تحصیلی به دانشجویان و دانش‌آموزان و طلاب مستعد و کم درآمد
ج) تأمین کتب و سایر لوازم مورد

نیاز دانشجویان و دانش‌آموزان نخبه و کم درآمد
د) حمایت از طلاب مستعد و حمایت مالی از طلاب اهل تحقیق و پژوهش دینی

ه) احداث و تجهیز خوابگاه‌های دانشجویی و دانش‌آموزی
و) تأسیس و تجهیز کتابخانه‌های عمومی و اختصاصی و تأمین کتب مورد نیاز دانشجویان و دانش‌آموزان و دیگر مراجعان

ز) تجهیز قرائت‌خانه‌ها، کتابخانه‌ها و آزمایشگاه‌های مدارس به ویژه مدارس مناطق محروم و روستاها
ح) ایجاد چاپخانه یا کمک به چاپ و نشر کتب درسی و مذهبی مورد نیاز جامعه به ویژه دانشجویان، طلاب و دانش‌آموزان.

ط) حمایت مالی جهت چاپ و نشر مقالات علمی و تحقیقاتی دانشجویان، طلاب و دانش‌آموزان
ی) راه‌اندازی و تجهیز سایت‌های اینترنتی برای استفاده دانشجویان، طلاب و دانش‌آموزان در زمینه‌های

علوم قرآنی، ترویج فرهنگ قرآن و علوم مورد نیاز جامعه

ک) تأسیس و تجهیز کتابخانه‌های سیار و اعزام آنها به مناطق مختلف کشور

ل) حمایت مالی جهت ترویج فرهنگ قانون‌مداری در جامعه

م) تأسیس و تجهیز بنیادهایی جهت شناختن تاریخ کشور و ایجاد زمینه‌هایی جهت تشویق مردم به ویژه جوانان و نوجوانان برای پی بردن به گذشته کشور و مردم خویش

ن) حمایت مالی از هنر و هنرمندان جهت ترویج دین و فرهنگ اصیل ایرانی به زبان هنر

س) ایجاد بنیادها و مؤسسات خیریه جهت زنده نگه داشتن مناسبت‌های مهم مذهبی و ملی

ع) حمایت‌های تشویقی از نخبگان علمی

با واکاوی رسالت و نقش دولت‌ها در اصول کلی قوانین اساسی و عادی و همچنین اقدامات عملی در حال انجام آنان؛ از آنجا که توجه به سرمایه

اجتماعی توسط بنگاه‌های بزرگ اقتصادی و مشارکت مردم در تأمین زیرساخت‌ها از جمله مولفه‌های قابل توجه و از پدیده‌های مهمی که در عصر حاضر وارد ادبیات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جهان شده است، به یقین باید گفت وقت آن رسیده است که دولت‌ها دگر باره وظایف خود را بازبینی نمایند و ابعاد مختلف و چارچوب‌های متعدد و متفاوت ایجاد انگیزه برای مشارکت مردم در تأمین نیازها به خصوص نقش خیرین و واقفین را مورد بازنگری قرار دهند و زمینه‌های این حضور و مشارکت را فراهم نمایند. زیرا اگر این مهم در عصر کنونی مورد توجه قرار گیرد با عنایت به توسعه ابزارهای ارتباطی و تحولاتی که در عالم صورت گرفته است حتماً می‌تواند در تأمین نیازهای جامعه نقش بهتری را ایفا کند و در نقطه مقابل، مسوولیت دولت‌ها در مقابل تأمین نیازها کاهش می‌یابد.

پی‌نوشت‌ها:

1. Cudworth et al, 2007: p. 1
2. Barrow, 1993: pp. 9-10
3. Barrow, 1993: pp. 10-11
4. Dubreuil, Benoît (2010). Human Evolution and the Origins of Hierarchies: The State of Nature. Cambridge University Press. p. 189. ISBN 9780521769488.
5. Gordon, Scott (2002). Controlling the State. Constitutionalism from Ancient Athens to Today. Harvard University Press. p. 4. ISBN 9780674009776.
6. Hay, 2001: p. 1470
7. Donovan, John C. (1993). People, power, and politics: an introduction to political science. Rowman & Littlefield. p. 20. ISBN 9780822630258.
8. Shaw, Martin (2003). War and genocide: organized killing in modern society. Wiley-Blackwell. p. 59. ISBN 9780745619071.
9. Salmon, 2008: p. 54
۱۰. فیل بی‌اخلاق: جهانی شدن و مبارزه برای عدالت اجتماعی در قرن بیست و یکم، صص ۸۷-۸۶.

منابع:

۱. ریاحی سامانی، نادر (۱۳۸۶)؛ وقف و سیر تحولات قانونگذاری در موقوفات، انتشارات نوید.
۲. ریاحی سامانی، نادر (۱۳۸۶)؛ وقف و تامین نیازهای روز، انتشارات اسوه.
۳. صادقی گلدر، احمد (۱۳۸۵)؛ مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف، انتشارات صائن.
۴. تب، ویلیام (۱۳۸۳)؛ فیل بی‌اخلاق: جهانی شدن و مبارزه برای عدالت اجتماعی در قرن بیست و یکم، مترجم: مرتضوی، حسن، انتشارات نشر دیگر.